

DOI: <https://doi.org/10.54937/ssf.2023.22.3.118-129>

Wartości studentów pedagogiki

Values of Pedagogy Students

Mieczysław Dudek, Teresa Panas

Abstract

Values are the basis for evaluating the social activities of an individual, therefore they shape human choices and have a dynamic form. The role of the teacher-educator must consist in cultivating, by one's own example, conduct based on clearly defined values. The article attempts to identify the hierarchy of the most important life values of pedagogy students. The analyzes presented in the article were based on the results of research conducted among part-time students at one of the universities in Warsaw. The study uses the basic measures of descriptive statistics, methods of analysis of variance and the post hoc test.

Keywords: Axiology. Education. System of values. Students of pedagogy.

Wprowadzenie

Przyjmuje się, że badania aksjologiczne pozwalają na wyjaśnienie i przewidywanie ludzkich zachowań oraz całych społeczeństw poprzez identyfikację właściwych im systemów wartości (Dudek, 2014). Wartościowanie jest procesem uniwersalnym mającym bezpośredni wpływ na człowieka, na podejmowane przez niego decyzje oraz prezentowane przezeń postawy. Proces wartościowania rozumiany jest jako formułowanie sądów oceniających, oraz jako akceptowanie lub negowanie pewnych stanów rzeczy. Wszelkie poczynania jednostki podyktowane są preferowaniem przez nią pewnych wartości, tj. dążeniem do tego, co jej zdaniem dobre, słuszne bądź korzystne (Ross, 1973). Zdaniem Goodmana (1997) wartości stanowią niematerialny element kultury. Można je określić jako abstrakcyjne pojęcia mówiące o tym, co społeczeństwo uważa za dobre słuszne i pożądane. Wartości, w tym rozumieniu, są podstawą oceny działań społecznych, z tego względu kształtują nasze wybory i mają charakter dynamiczny. Dynamika przemian w wartościowaniu uzależniona jest od przemian życia społecznego i kultury (Okonia, 2001). Do zmian tych dochodzi w obrębie względnie trwałych układów społecznych. Jednocześnie proces zmian pełni funkcję czynnika integrującego narody, społeczeństwa i klasy społeczne.

Twórcą pojęcia wartości jest Scheller. Zdaniem Schellera (1913), *wartości nie można określić jako abstrakcję myślową, ponieważ są jak najbardziej rzeczywiste, istnieją. Uniezależnione są od przedmiotów, w których się kryją, lecz w oderwaniu od nich nie mają prawa bytu. Są, zatem jakościami materialnymi, występującymi we wzajemnym hierarchicznym stosunku, pozwalającym się stopniować. Wszystkie wartości mogą być ogólne lub jednostkowe.* Scheller identyfikuje cztery poziomy wartości, dzieląc je według:

- czasu trwania – (wartości trwałe są lepsze od przemijających);
- zasięgu – (określa, jak wiele osób może uczestniczyć w wartości bez jej umniejszania);
- niezależności – (wyższa wartość nigdy nie jest podstawą niższej);
- głębi zadowolenia – (pełniejsze doświadczenie wartości, świadczy o tym, że wartość jest wyższa).

W rezultacie Scheller (1913) wyróżnił wartości hedonistyczne, witalne, duchowe (poznawcze i moralne) i religijne. Inny autor Rokeach (1973, s. 4), traktuje wartość jako przekonanie centralnie umieszczone w ogólnym systemie przekonań jednostki, decydujące o tym jak powinna i w jaki sposób nie powinna postępować lub o pewnym stanie docelowym, który warto lub nie warto osiągnąć. Wartości wchodzą w zakres tożsamości, dając poczucie stabilności i ciągłości, pomimo zmian, jakie zachodzą w życiu (Fiske, Chiriboga, 1990). Stąd też wartości uznawane są przez daną jednostkę jako wyznacznik tożsamości osobistej i społecznej.

Określenie uniwersalnej typologii wartości jest tak samo trudne, jak definiowanie wartości, dlatego nie istnieje formalny, jednolity ich podział. Należy zauważyć, że istnieje bardzo obszerna literatura naukowa dotycząca porównywania ludzi i grup pod kątem preferencji wartości. Szczególnie w psychologii społecznej, z uwagi na znaczenie wartości w osobistym systemie przekonań jednostki, jej orientacji w świecie. Zwłaszcza zagadnienia związane z procesami przetwarzania informacji i podejmowania decyzji czy świadomego wyboru kierunków i form aktywności (przedmiot badań psychologii osobowości i motywacji). Przyjmuje się, że system osobistych wartości w sposób istotny rzutuje na proces tworzenia znaczeń dotyczących siebie, świata i własnych relacji ze światem. Realizacja celów i dążeń osobistych, formułowanych przecież na podstawie systemu wartości, może stanowić podstawę dla poczucia sensu życia. Stąd też spójność systemu osobistych wartości w połączeniu z efektywnością indywidualnych kryteriów stosowanych w procesie wartościowania wiąże się nie tylko z ogólnym samopoczuciem jednostki, ale przede wszystkim z integracją i dojrzałością osobowości (Maslov, 1971; Epstein, 1990).

Oddziaływania edukacyjne szkoły wyższej podobnie jak na wcześniejszych etapach edukacji naznaczone jest procesem intensywnego zdobywania wiedzy, kształtowania postaw, wartości itp. Wprawdzie młodzież przybywająca do uczelni jest już pod wieloma względami ukształtowana to

jednak nadal cechuje się intensywnym rozwojem poznawczym, światopoglądowym, osobowościowym (Jaskot, 1985). Wysoka jakość procesów intelektualnych sprzyja dojrzewaniu światopoglądowemu. W rezultacie pojawia się proces konkretyzacji obrazu własnej osoby, wzrost tendencji uniezależniania się od czynników zewnętrznych, przy jednoczesnym wzroście samokontroli i samoregulacji zachowań. Zdaniem W. Sawczuk pojawiają się tutaj dwie istotne tendencje (Sawczuk, 2000). Pierwsza z nich dotyczy uświadamiania i konkretyzowania własnych planów i aspiracji życiowych. Natomiast druga, wyraża się w świadomym dążeniu do działań i czynów doniosłych, ulepszających, poprawiających otoczenie. W świadomości osób rozpoczynających studia, szkoła wyższa często jest wartością samą w sobie. Przy czym stanowi ona niejako przepustkę do realizacji innych, indywidualnych czy społecznych, wysoko cenionych wartości (tamże).

Metodologia badań własnych

Pytania badawcze:

1. Które wartości są preferowane przez badanych studentów pedagogiki?
2. Jakie są różnice w zakresie preferowanych wartości wśród studentów pedagogiki pochodzących z miasta i wsi?
3. Czy rodzaj preferowanych wartości jest zależny od wieku badanych osób?

Zastosowane techniki badawcze:

1. **Skala Oceny Wartości autorstwa Olesia,**
2. **Ankieta własnego autorstwa.**

Skala Oceny Wartości autorstwa Olesia (1989) składa się z listy 40 wartości ocenianych przez badanych na skali typu Likerta pod względem ich ważności we własnym życiu (od 0 - w żadnym stopniu do 6- w największym stopniu). Oleś wyróżnił 10 czynników grupujących składowe Skali - są to: samowystarczalność, spełnienie, zaradność, transcendencja, personalizm, estetyka, religia, wzmacnianie ego, intelekt, samoaktualizacja.

Ankieta wywiadu własnego autorstwa zawiera typowe, podstawowe pytania dotyczące sytuacji socjoekonomicznej badanych osób. Badania zrealizowano w maju 2018 r. wśród studentów pedagogiki (studia niestacjonarne) w Wyższej Szkole Menadżerskiej w Warszawie. Ogółem w badaniach uczestniczyło 189 osób (171 kobiet i 17 mężczyzn). Średni wiek badanych: 29,9 lat (kobiety 29,7; mężczyźni 31,8). Ponad połowa badanych (bo 55,6%) to osoby stanu wolnego (kawaler, panna). Nieco mniej bo 38,6%, to osoby mężate/żonate, kolejnych 5,3% to osoby rozwiedzione i niewielka ilość respondentów, bo 0,6% znajdujących się w separacji.

Tabela 1. Stan cywilny badanych osób

Stan cywilny	Kobiety N=171		Mężczyźni N=18		Razem N=189	
	N	%	N	%	N	%
Panna/Kawaler	95	55,6	9	50,00	104	55,00
Mężatka/Żonaty	66	38,6	9	50,00	73	39,70
Wdowa/Wdowiec	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Rozwiedziona/Rozwiedziony	9	5,30	0	0,00	9	4,8
W separacji	5	0,60	0	0,00	1	0,50

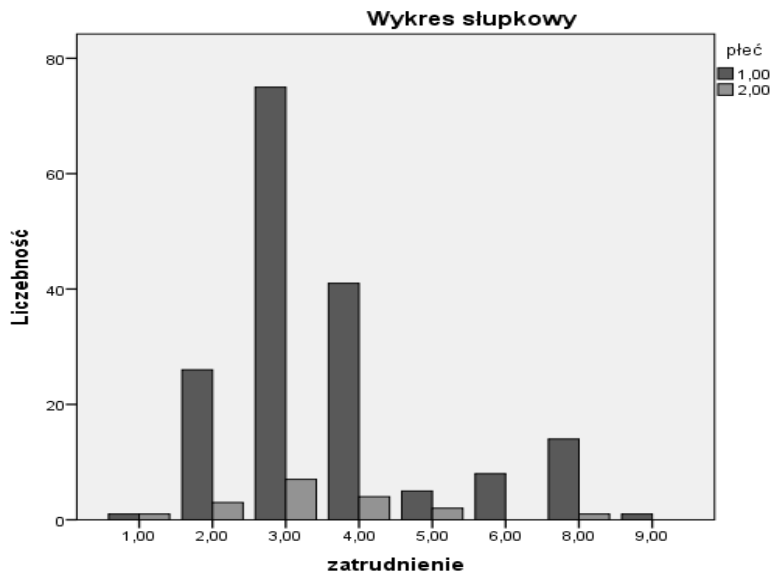
Z pośród ogółu badanych ponad połowa, bo 60,3% deklaruje, że nie posiada dzieci (tabela 2). W drugiej grupie posiadającej dzieci co piątą (20,6%) deklaruje że ma dwoje dzieci, kolejnych 15,3%, że ma jedno dziecko. Nie wiele jest osób posiadający troje dzieci (3,2%) a jeszcze mniej, bo 05% posiadający czworo dzieci.

Tabela 2. Ilość dzieci w rodzinie

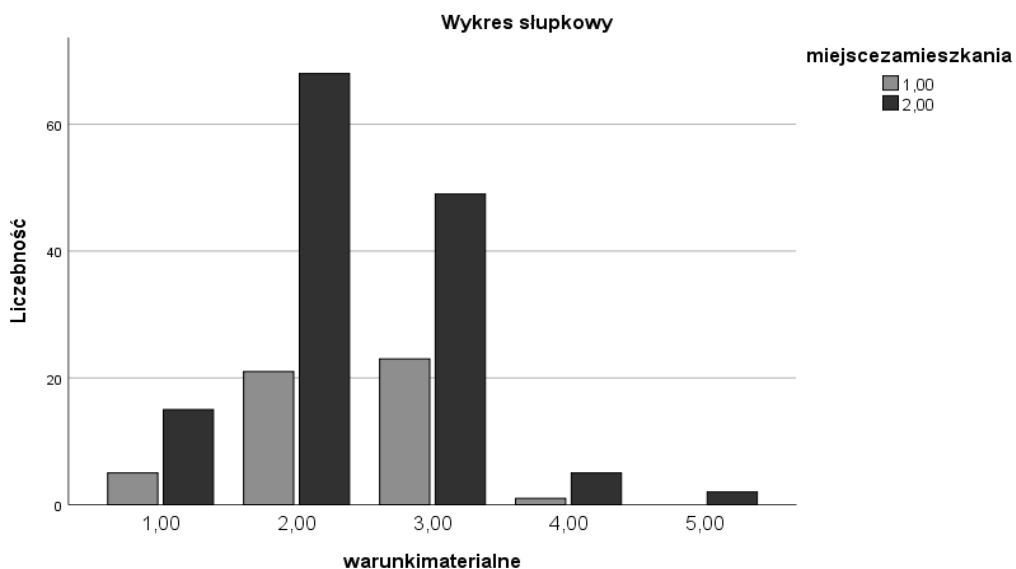
Ilość dzieci	Kobiety N=171		Mężczyźni N=18		Razem N=189	
	N	%	N	%	N	%
1 dziecko	26	15,2	3	16,7	29	15,3
2 dzieci	37	21,6	2	11,1	39	20,6
3 dzieci	5	2,9	1	5,6	6	3,2
4 dzieci	1	0,6	0	0,00	1	0,5
Nie posiada dzieci	102	59,6	12	66,7	114	60,3

Możliwość realizacji podstawowych funkcji przypisanych rodzinie w dużej mierze wiąże się z warunkami materialnymi, co w bezpośrednio wynika z faktu posiadania lub nie przez rodziców pracy. Wykres nr 1 ilustruje zatrudnienie respondentów. Dla przypomnienia należy podkreślić, że są to studenci studiów niestacjonarnych na kierunku pedagogika. Najwięcej osób pracuje jako pracownik umysłowy (43,4%) lub biurowy (23,8%), nieco mniej bo 15,3% jako pracownik fizyczny. Spośród ogółu badanych 7,8% to osoby bezrobotne. W ogólnej ocenie dotyczącej sytuacji materialnej swoich rodzin (wykres 2) większość badanych podkreśla, że jest ona dobra (47,1%) lub przeciętna (38,1%). Co dziesiąty badany (10,6%) ocenia swoją sytuację materialną jako bardzo dobrą. Jednie 3,2% badanych ocenia jako złą a kolejnych 1,1% jako bardzo złą.

Wykres 1. Zatrudnienie badanych osób (1-Rolnik; 2-Pracownik fizyczny; 3-Pracownik umysłowy; 4-Pracownik biurowy; 5-Przedsiębiorca; 6-Sprzedawca; 7-Pracuje za granicą; 8-Bezrobotny; 9-Emeryt, rencista).

Wykres 2. Warunki materialne badanych osób (1-bardzo dobre; 2-dobre; 3-przeciętne; 4-złe; 5-bardzo złe).

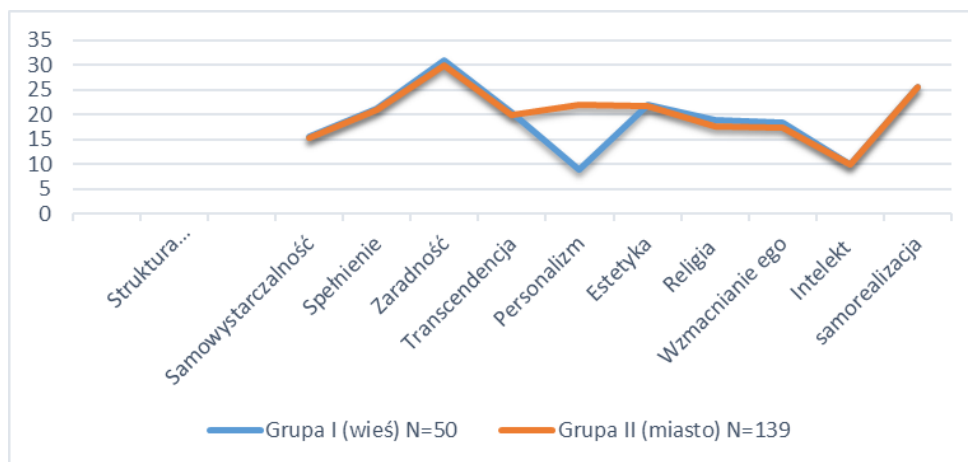
W celu porównania średnich arytmetycznych i odchylenia standardowego uzyskanych w *Skali Wartości Olesia* w grupach wyróżnionych z uwagi na miejsce zamieszkania zastosowano nieparametryczny test *U* Manna – Whitneya (tab.3). Wyniki dla wszystkich podskal *Skali Wartości Olesia* okazały się nieistotne statystycznie. Oznacza to, że studenci pochodzący z miast i wsi w zbliżonym stopniu preferują poszczególne wartości.

Tabela 3. Porównanie średnich arytmetycznych i odchylenia standardowego uzyskanych w Skali Oceny Wartości P. K. Olesia w grupach studentów pedagogiki pochodzących ze wsi i miasta

Czynniki Struktura akceptowanych wartości	Grupa I (wieś) N=50		Grupa II (miasto) N=139		Test <i>U</i> <i>Manna - Whitneya</i>	<i>p</i> <
	$\bar{x}$	s	$\bar{x}$	s		
Samowystarczalność	15,64	2,21	15,30	2,04	0,197	n.i.
Spełnienie	21,34	2,67	21,02	2,41	0,279	n.i.
Zaradność	31,00	3,65	30,01	3,36	0,060	n.i.
Transcendencja	20,38	3,06	19,92	2,81	0,300	n.i.
Personalizm	8,76	2,78	21,96	3,38	0,971	n.i.
Estetyka	21,96	3,38	21,66	3,05	0,504	n.i.
Religia	18,80	3,88	17,69	3,68	0,065	n.i.
Wzmocnianie ego	18,44	3,55	17,42	3,53	0,099	n.i.
Intelekt	9,90	1,74	9,86	1,56	0, 2-8	n.i.
Samoaktualizacja	25,70	3,25	25,65	3,07	0,873	n.i.

Wykres nr 3 zawiera profil wyników uzyskany przez studentów wyróżnionych z uwagi na miejsce zamieszkania. Porównanie wyników uzyskanych w Skali Wartości Olesia, w grupach wyróżnionych z uwagi na miejsce zamieszkania w odniesieniu do większości podskal plasuje się na zbliżonym poziomie. Lekko zaznaczone różnice dotyczą *religii* i *wzmocnienia ego* a zdecydowanie wyraźne różnice okazują się w odniesieniu do skali mierzącej *personalizm*. Profil wyników ukazany na wykresie 3 wskazuje na dominację wśród ogółu badanych takich wartości jak *zaradność*, *samorealizacja*. Nieco mniej *spełnienie*, *transcendencja*, *personalizm estetyka*, *wzmocnienie ego*. Zdecydowanie niższe wyniki odnoszą się do takich wartości jak *samowystarczalność*, *personalizm* (w grupie studentów ze wsi) oraz *intelekt*.

Wykres 3. Profil wyników uzyskanych w Skali Wartości Olesia przez studentów pochodzących ze wsi i miasta

Kolejnym postępowaniem badawczym było porównanie średnich arytmetycznych i odchylenia standardowego w poszczególnych grupach wiekowych. W tym celu zastosowano analizę wariancji (ANOVA) oraz *test post hoc NIR* dla porównań w poszczególnych diadach. Należy stwierdzić, że różnice istotne statystycznie dotyczą jedynie podskali mierzącej *wzmocnienie ego*, $F(df-3)=4,189$; $p<0,01$. Dalsza analiza przy zastosowaniu *testu NIR* pozwala bliżej zlokalizować różnice w parach (diadach). Wyższe wyniki w *Skali Wartości Olesia* uzyskują studenci w grupie wiekowej do 30 lat nad kolegami i koleżankami z grupy w przedziale wiekowym 41 - 50 lat (A-C; $p<0,05$). Podobnie wyższe wyniki w *Skali Wartości Olesia* uzyskują studenci z grupy wiekowej 31-40 lat nad swoimi kolegami i koleżankami z grupy powyżej 50 lat (B-D; $p<0,05$). Trzecią różnicę stwierdzamy w diadzie do 30 i 41-50 latków (A-C; $p<0,05$).

Tabela 4. Porównanie średnich arytmetycznych i odchylenia standardowego uzyskanych w Skali Oceny Wartości P. K. Olesia w grupach wiekowych studentów pedagogiki (Grupa A - do 30 lat; Grupa B - od 31 do 40 lat; Grupa C - od 41 do 50 lat; Grupa D - powyżej 50 lat)

Czynniki Struktura akceptowanych wartości	Wyniki analizy wariancji (ANOVA)			Grupy	Średnia	SD	Porównanie grup	Test post hoc NIR
	F	f	p<					
Samowystarczalność	0,190	3	n.i	A	15,00	15,81		
				B	14,67	15,77		
				C	14,80	16,34		
				D	11,17	20,32		

Spełnienie	1,608	3	n.i	A	20,80	21,70		
				B	19,71	21,44		
				C	20,43	21,75		
				D	20,74	25,25		
Zaradność	2,292	3	n.i	A	30,11	31,37		
				B	28,76	30,69		
				C	27,32	30,57		
				D	23,68	34,81		
Transcendencja	0,804	3	n.i	A	19,47	20,48		
				B	18,77	20,86		
				C	19,61	21,53		
				D	18,22	25,27		
Personalizm	0,215	3	n.i	A	8,30	9,17		
				B	8,10	9,53		
				C	7,28	9,38		
				D	4,17	13,32		
Estetyka	0,308	3	n.i	A	20,95	22,20		
				B	21,17	22,95		
				C	21,85	1,59		
				D	22,25	3,09		
Religia	0,177	3	n.i	A	17,98	3,75		
				B	17,88	3,75		
				C	18,38	4,40		
				D	17,00	5,71		
Wzmocnienie ego	4,189	3	0,007**	A	18,20	3,64	A-C	0,018**
				B	17,33	3,28	B-D	0,036*
				C	16,23	2,84		
				D	13,50	2,88	A-D	0,008**
Intelekt	0,953	3	n.i	A	9,73	1,67		
				B	10,04	1,50		
				C	10,19	1,40		
				D	10,50	1,73		
Samoaktualizacja	0,767	3	n.i	A	25,85	3,13		
				B	25,26	2,80		
				C	25,23	3,52		
				D	27,00	3,82		

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Wnioski z badań

1. Ponad połowa badanych (55%) to osoby żyjące w związku małżeńskim.
2. Ponad połowa badanych (60%) nie posiada dzieci. W związkach posiadających dzieci dominuje model z 1 (15,3%) lub 2 dzieci (20,6%) - łącznie 35,9%.
3. Wśród badanych studentów preferowane są takie wartości jak: "Zaradność" i "Samorealizacja". Najmniej jest wskazań na "Samowystarczalność" i "Intelekt".

4. Generalnie brak jest różnic w zakresie preferowanych wartości wśród studentów pedagogiki pochodzących z miast i wsi.
5. Stwierdza się istotne statystycznie różnice w Skali Oceny Wartości Olesia w grupach wiekowych badanych studentów jedynie w czynniku mierzącym "Wzmacnianie ego". Wartości te są szczególnie ważne dla osób w młodszych grupach wiekowych. Wyniki w pozostałych podskalach okazały się nieistotne statystycznie.

Dyskusja wyników

Odpowiedzi na pytanie o to, co studenci pedagogiki uważają za swój życiowy cel, nie były zróżnicowane ze względu na specyfikę kształcenia. W wyróżnionych podgrupach wypowiedzi były zogniskowane na zaradności i samorealizacji. Syntetycznie można to zobrazować jako dosyć uogólnione dążenia do osiągnięcia sukcesu zawodowego i osobistego, bycia szczęśliwym, do założenia rodziny, do zdobycia wykształcenia i pracy, kontynuowania rozwoju osobistego. W młodszej grupie wiekowej badani istotnie częściej wskazywali na potrzebę wzmacniania ego.

Przyjmuje się, że wartości preferowane przez jednostkę (grupę) nie stanowią nigdy izolowanych elementów, lecz pozostając ze sobą we wzajemnych związkach, tworzą pewien system, układ. W życiu każdego człowieka (na poszczególnych jego etapach) mogą pojawić się różne wartości. Jeżeli jesteśmy zgodni, że każdego człowieka cechują odrębne cechy osobowości, tak i system wartości każdej jednostki jest odmienny. Zaprezentowane w tym artykule wyniki badań w dużej mierze są zbieżne z rezultatami innych badań dotyczących systemów wartości studentów pedagogiki (np. Drózka, 1992; Rodek, 1998). Mimo, że od pewnego czasu studia pedagogiczne są coraz mniej elitarne, z uwagi na masowość kształcenia i brak surowej selekcji kandydatów, to jednak studenci pedagogiki są grupą nadreprezentatywną w stosunku do całego społeczeństwa. Należy podkreślić, że generalizację wniosków ogranicza specyfika społeczno-demograficzna uczestników badań - badania zostały zrealizowane tylko w jednej szkole wyższej. W celu uzyskania bardziej zobiektywizowanego obrazu dotyczącego wartości studentów należałoby w przyszłości badania przeprowadzić w kilku szkołach wyższych oraz na różnych kierunkach studiów.

Uzyskane wyniki badań w pewnym wymiarze korespondują z wynikami badań przeprowadzonych przez Langier i Siembida (2018). Autorki starały się uzyskać informacje na temat preferowanych przez studentów zintegrowanej edukacji wczesnoszkolnej i wychowania przedszkolnego wartości oraz wartości uznanych przez nich za najistotniejsze w wychowaniu najmłodszego pokolenia. Uzyskane przez autorki wyniki badań pozwalają stwierdzić, że dla studentów pedagogiki najistotniejsze są wartości moralne, a w szczególności uczciwość, pomaganie innym czy szczerłość. Ma to szczególne znaczenie w dobie przemian cywilizacyjnych i załamywania się podstawowych wartości (gdy te wartości stopniowo są zapominane i zatracane). Badania dowodzą, że

nie tylko dobra materialne są najważniejsze w życiu współczesnego człowieka, lecz również wartości prawdy. Szczególnie pocieszające jest, że współczesna młodzież akademicka obok wartości moralnych ceni wartości poznawcze. Dowodzi to, że studenci kierunku pedagogika będą zdobywali wiedzę i rozwijali swoje umiejętności przydatne w przyszłej pracy zawodowej.

Zakończenie

Istnieje zgodność stanowiska, że po to by stać się przewodnikiem w świecie wartości, nauczyciel sam musi być niejako czytelny aksjologicznie. Koniecznym jest aby posiadał świadomość znaczenia wartości, odpowiednie ich rozeznanie i zrozumienie, a także w oparciu o nie konsekwentnie działał. Wartość może być rozumiana zarówno jako pewien cel, stan pożądania, do którego dążymy ale jednocześnie jako droga, po której kroczy nasze działanie. Szkoła wyższa daje osobom studiującym wyjątkową szansę na zdobywanie szeroko rozumianej wiedzy. Ważne jest jednak, aby ta wiedza tworzyła dobrą podstawę dla rozwoju osobowości, systemu wartości, pogłębionej refleksji nad życiem własnym oraz światem. Proces rozwoju studenta musi jednak opierać się na zasadzie jego wolności, swobodnego wyboru własnej drogi i systemu wartości. Nie oznacza to bynajmniej pozostawienia go samemu sobie, co raczej stawiania go w sytuacjach wyboru, pozwalając mu odczuć tę wolność, skorzystać z niej oraz poczuć znaczenie odpowiedzialności. Student przygotowujący się do przyszłej pracy z dziećmi i młodzieżą musi być świadomy procesu budowania świata wartości (Гладуш, 2021). Musi być świadomy ogromu wysiłku, w którym nauczyciel powinien wspierać swojego ucznia. Chodzi tu o spotkanie studentów i nauczycieli akademickich jako partnerów (tym bardziej gdy studentami okazują się być już osoby z dużym doświadczeniem życiowym i zawodowym studiujących w systemie niestacjonarnym), któremu towarzyszy wzajemne poznawanie świata wartości, wzajemne ubogacanie się, aby lepiej poznać i zrozumieć to, co należy do wysokiego poziomu wartościowania. Proces ten, przy partnerskiej postawie, umożliwia prowadzenie prawdziwego dialogu w pracy ze studentami (Murawska, 1998).

Badania zaprezentowane w niniejszym artykule nie wyczerpują problematyki związanej z systemem wartości uznawanych przez studentów pedagogiki. Ze względu na ważkość problematyki aksjologicznej w kształceniu nauczycieli szczególnie ważne okazałyby się badania longitudinalne na zdecydowanie większej populacji.

Bibliografia

- Dróźka, W. (1992). *Wartości i cele życiowe nauczycieli*. „Edukacja” 1992, nr I.
Dudek, M. (2014). *Postawy pracowników banku wobec seniorów*. In: Dudek M. Krukowski J., Panas T., [red.], *Rzeczywistość seniora*. WSM, Warszawa, 2014, s. 245-260.

- Epstein, S. (1990). *Wartości z perspektywy poznawczo-przeżyciowej teorii ja*". In: W: J. Reykowski, N. Eisenberg, E. Staub (red.). *Indywidualne i społeczne wyznaczniki wartościowania*. Wrocław: Polska Akademia Nauk, Instytut Psychologii,
- Fiske M., Chiriboga, D. A. (1990). *Change and continuity in adult life*. San Francisco: Jossey-Bass, Publ.
- Гладуш В. А. (2021). Ретроспектива підготовки педагогічних кадрів в Україні для формування освітніх послуг в умовах спеціальної освіти. *Тенденції та проблеми управління закладами освіти: виклики XXI століття. Монографія* Київ, 2021, s. 242-251.
- Goździewicz-Rozstanowska A., Oleś, P. K. (2015). *W kierunku modelu wartości*. In: „Przegląd Psychologiczny” 2015, tom 58, Nr 4, 419-435.
- Jaskot, K. (1985). *Problemy teorii i praktyki wychowania w szkołach wyższych*. In: *Wychowanie w szkole wyższej. Właściwości rozwojowe wieku studenckiego i ich pedagogiczne konsekwencje*. (red.) K. Jaskot, J. Mańczak. Szczecin 1985. s. 7-14
- Jurkiewicz P. (2015). *System wartości pedagogów specjalnych*. Освіта для сучасності (Edukacja dla współczesności). Том 2. Київ Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова 2015, s. 166-175.
- Langier, C., Siembida, M. (2018). *Wartości preferowane przez studentów edukacji wczesnoszkolnej i wychowania przedszkolnego*. In: „Edukacja – Technika – Informatyka” nr 4/26/2018, s. 403-410.
<https://doi.org/10.15584/eti.2018.4.59>
- Maslow, A. H. (1971). *Psychological data and value theory*. In: A. H. Maslow (red.), *New knowledge in human values* (ed. II). Chicago: Gatteway_Rokeach, 1973.
- Murawska, A. (1998). *Rola nauczyciela akademickiego w kontekście edukacji aksjologicznej*. In: *Student – Nauczyciel akademicki (relacje interpersonalne)*, (red.) E. Radecki, Szczecin 1998, s. 115-116.
- Okonia, W. (2001). *Nowy słownik pedagogiczny*, Wyd. Akademickie Żak, Warszawa, 2001, s. 433.
- Oleś, P. (1989). *Wartości a osobowość. Apsychologiczne badania empiryczne*. Lublin, Wydaw. KUL, Lublin, 1989.
- Panas, T. K. (2014). *Psychologiczny portret ludzi w okresie późnej starości*. In: Dudek M. Krukowski J., Panas T., [red.], *Rzeczywistość seniora*. WSM, Warszawa, 2014, s. 63-78.
- Rodek V. (1998). *System wartości nauczycieli studiujących zaocznie*. *Nauczyciel i Szkoła* 1 (4), 1998, s. 90-97;
- Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. Free Press, New York, 1973, s. 3.
- Ross, W. D. (1973). *The Right and the Good*, Oxford Press, Oxford.
- Sawczuk, W. (2000). *Wartości preferowane przez studentów w okresie transformacji ustrojowej*, Olsztyn 2000. s. 40-41.

Scheller, M. (1913). Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik, Teil 1, Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung, I, 1913. s. 110-125.

Dr hab. Mieczysław Dudek

Department of Special Education
Catholic University in Ružomberok, Faculty of Education
Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok
mieczyslaw.dudek@ku.sk

Katedra Pedagogiki

Collegium Humanum w Warszawie, Instytut Psychologii i Pedagogiki
Ul. Moniuszki 1A, 00-014 Warszawa, Rzeczpospolita Polska

Prof. ucz. dr Teresa Panas

Katedra Psychologii
Collegium Humanum w Warszawie, Instytut Psychologii i Pedagogiki
Ul. Moniuszki 1A, 00-014 Warszawa, Rzeczpospolita Polska
teresa.panas@humanum.pl